

UDK 821.163.4.09-1

Прегледни рад

Крсто ПИЖУРИЦА (Подгорица)

**ПЈЕСМОМ ПРОТИВ ЗАБОРАВА
(Над поезијом Сретена Перовића)**

У овоме раду дата је цјеловита књижевнокритичка синтеза пјесништва Сретена Перовића. Аутор наглашава мотивску разноврсност и обим Перовићева пјесничкога опуса, наглашавајући да је у стручној литератури његова поезија третирана углавном фрагментарно, најчешће у форми осврта на поједине пјесничке збирке. Указујући на Перовићево мјесто у савременој црногорској књижевности и анализирајући поједине фазе његова пјесничкога сазријевања, аутор закључује да је ријеч о модерној поезији, поезији модерног исказа, мотивски разуђеној, с дијелом пјесама за памћење. Дијелом мотивике и стиха она је на трагу црногорскога пјесништва. Својом поетичношћу и свеукупношћу ова поезија је високог домета у црногорском пјесништву, а њезин творац пјесник лирских трептаја и широких порука.

Кључне ријечи: *Сретен Перовић, црногорска књижевност, поезија*

„Сува травка за ноћ се припрема
Нас ни тамо већ одавно нема“
(С. Перовић, III, 331)

О поезији Сретена Перовића писала су педесет и четири књижевна критичара и пет тзв. анонима. То је импозантан број писаца о једном пјесничком дјелу и потврда да Перовић није „прешућиван“, како рече један од критичара његова дјела. Речено је и да нема „озбиљнијег есеја“ о Перовићу и његовој генерацији, при чему ми Перовића изузимамо и свој глас придружујемо оним писцима који су о Перовићу досад писали. У студији је, наравно, само ријеч о пјесништву Сретена Перовића.¹

¹ Ослањамо се на едицију „Изабрана дјела Сретена Перовића, коло прво – поезија I,

Тешко ли се, овђе, у полет пуштати кад су досадашњи писци о Перовићу махом писали „поводом“, а тек мали је број текстова који претендују на синтезе и свеобухватност. Нема (досадашње) нити која би се протезала дужином пјесникова пута, нити рашчлањивања Перовићеве поезије по мотивима и темама. А ће нема свеобухватности, нема ни синтезе. То пјесништво је и големо, држим да је и разноврсно по мотивима, иако један од критичара има другачије мишљење, па се у маси самих наслова трудно и снаћи и вредновати. И тај пјесник да је само смишљао наслове толиком броју пјесама заслужио би пажњу, а немоли што је насловима вајао тијело и удахњивао душу.

Хегел је написао да је „умјетност говора, *поезија* уопште, апсолутна права умјетност духа и његовог испољавања као духа. Јер само је говор у стању да прихвати, изрази и представи све оно што свест конципира и у својој властитој унутрашњости духовно уобличава. Због тога је поезија по садржају најбогатија и најбезграничнија умјетност“. Хегел даље саопштава: „Поезија се пак ослобађа овог утицаја од стране материјала уопште на тај начин што одређеност њеног чулног начина изражавања не може више да послужи као разлог за њено ограничавање на неку нарочиту садржину и на неку одређену област схватања и представљања. Због тога она и није везана више-мање искључиво за једну одређену умјетничку форму, већ постаје *општа* умјетност, то јест умјетност која је у стању да сваку садржину која уопште може да уђе у фантазију уобличава и изражава у свакој форми, јер њен прави материјал јесте и остаје сама фантазија, та општа основа свих посебних умјетничких форми и свих појединачних умјетности“. И још ово: „Поезија материјал те спољашње стварности узима у себе, па га на основу права које припада слободној пјесничкој фантазији уобличава и усавршава“.

Користили смо старог Хегела и његове назнаке о поезији, пјесничкој фантазији и пјесничкој слободи уопште као прелудиј за рашчлањивање одиста богатог Перовићева пјесништва и да бисмо читаоцу поезије тога пјесника припомогли да лакше схвати како њену садржинску страну, тако и њене формалне одлике. Аутентичан у гласу и специфичан у изразу – Перовић може, на први поглед, и да одбије потенцијалног читаоца, а поготово оног формираног на поетици коју је Перовићево пјесничко вријеме потискивало зарад нових струјања у пјесничком говору и његовој прозодији. По Хегелу „умјетник припада своме властитом времену; он живи у његовим навикама, погледима на свијет и у његовим

II, III“, фондација „Пријатељство“, Подгорица, 2009. год. У позивима користимо се методом назнаке тома и странице (на примјер III, 24). И библиографски сегмент налази се у назначеном издању и ми га овђе нећемо износити.

представама“, па сходно томе и на Перовићево пјесништво треба гледати кроз призму времена у којем је живио и доминацију поетика када је стварао. Перовић припада трећој етапи црногорског пјесништва, схватимо ли првом етапом оно пјесништво обухваћено Никчевићевом „Историјом црногорске књижевности“, а другом пјесништво између два рата, дакле припада пјесницима рођеним тридесетих година двадесетог вијека. То пјесништво било је у зениту педесетих, шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека. Како у животу тако и у поезији „нове нужде рађу нове силе“, тако је и пјесничка етапа Перовићева стварања тражила и налазила како нове пјеснике тако и нову поетику. И наравно – што се тражило то се и добило. Отуда и Перовића треба посматрати у своме времену и на простору на којем је живио. У прози је доминирао Лалић. Поезија је примала нове тенденције и производила нове поетске акорде. Ново се огледало како у мотивима и садржини, тако и у прозодији, ритмовању, лексици, поетској слици и пјесничком стилу. У поезији црногорског поетског простора – старији пјеснички дух нити се хвалио, нити се за њиме жалило. Ново се помањало и стицало право грађанства постепено и без обрачуна, – није ми познат ниједан литерарни манифест, који би прошлост критиковао а промовисао нови дух и пјесничка начела. Смјена је ишла безболно и са схватањем да ново вријеме доноси и нове моделе и доводи нова пјесничка имена. Перовић није наступио агресивно и громогласно, мада је прва пјесма („Април у мом селу“) формом дјеловала освјежавајуће (I, 377). И њен мотив је усмјеравајући за Перовићево пјесништво. Ми пјесму наводимо како је објављена:

Загрлила стару смокву
лоза вита.
Избистрио мутну локву
шапат жита.
Дојездио април росни –
прве ласте.
Замирисо камен посни –
поље расте.

Персонификација коришћена у изразу наговијестила је пјесничке могућности аутора који се јавља. У пјесми је и римовање такође функционално. И пјесма „На гробу Буда Томовића“, једна од првих ауторових објављених пјесама, наговијестила је помањање новог имена на црногорској поетској мапи. Устрофичена, уритмљена, беспријекорне риме, са нешто дужим стихом, пјесма је наговијестила пјеснички

таленат. Пјесма је из једног лива, мајсторски је скројена, риме су одлично укомпоноване и не би се рекло да је њезин аутор почетник. Пјесма није оптерећена географским појединостима, али се из ње види и вријеме догађаја, и мјесто дешавања, и психолошки профил јунака коме је пјесма посвећена. Оно што је битно – пјесма је саопштена мирним тоном, без патетике и глорификовања. Почетник је њоме платио данак времену.

Прве Перовићеве пјесме, настале у периоду горе назначених, лаке су, читљиве и допадљиве. У естетском погледу нијесу то пјесме претрпане асоцијацијама, симболиком и метафором (која ће касније бити на нишану критичара), већ су једноставне, али не и почетнички просте. Перовић саопштава да су их „неки критичари оцијенили као поезију под јачим утицајем Јесењина“, али и додаје да је „тај утицај могао доћи једино посредним путем“. Пјесме: *Табана*, *Украдено дјетињство*, *Облачна ноћ*, *Завичајни акварели*, *Срце и јесење кише* из „Необичне импресије“ и неке из збирке „Корак и цвијет“ носе зачетке мотива будућег Перовићева пјесништва, као и формалне одлике тога пјесништва. Тако у пјесми „Завичајни акварели“ (I, 378) имамо наговјештај мотива завичаја:

Просуо мјесец сноплѐ зрака
на модра њедра винограда.
Посукала се једра мрака
и с гроздовима лоза млада.
Сво село мирним снима спава
само се некад свјетилџка јави.
Окитила ме бујна трава
и из сјећања видици плави.

У тим почетничким пјесмама срећамо и мотив љубави, развијен у каснијим пјесмама. За илустрацију реченом опредјељујемо се за пјесму „Нели“ (I, 392) коју и наводимо:

Није ли лијепо валцере знати?
Ал ми смо нешто више хтјели.
На отоману спокоја стати
збуњива моја Нели.

Није ли цвијет пчели храна?
Случајно смо се срели.
Обујмила ме чежње грана –
топлина и ти Нели.

На челу тих пјесама је и катрен из пјесме „Мајци“ (I, 373), а мајка као мотив наћи ће се и у будућем Перовићеву пјесништву, а у катрену је и мотив ђетињства. И у формалном погледу у тим почетничким пјесмама је наговјештај будуће поезије тога пјесника, па у њима сретамо слободан стих, везани слог, терцете, октаве, катрене, дистих, стих од једне ријечи, римовање итд. Провирио је и социјални мотив.

Перовић је постепено освајао поетичке просторе, како у сфери мотивике тако и естетике. Почео је да стиче искуство на простору интимистичке лирике и да трага за мотивима у себи, наравно и око себе, и у првом десетљећу пјесниковања објавио три збирке пјесма: *Звуци и даљине*, (1951), *Мраморно племе* (1955), и *Сеансе* (1958). Критика наглашава прекретничку улогу *Мраморног племена*, мада су *Сеансе* донијеле пјеснику награду Удружења књижевника Црне Горе. Заобилазећи атмосферу југословенскога градитељства и полетности омладинских радних бригада – Перовић се окренуо себи и мотивику пјесама пренио у сферу слободне фантазије и лирског исказа, новог за простор црногорскога пјесништва. Садржина једног крака Перовићевих пјесама извирала је из субјективности и унутрашњег свијета пјесничке душевности, формиране као реакција на богатство утисака из спољњег свијета што их пјесник прима перцептивним чулима. Без радње и супстанцијалне реалности што се збива у форми дешавања, Перовићеве интимистичке пјесме остајале су код себе и примале ону форму самоизражавања која је тој врсти потребна као крајњи циљ. Различитост субјектовог доживљавања условила је и различитост мотива и бројност тог дијела пјесниковог опуса. Маса Перовићевих пјесама испјевана је у форми ЈА, што наглашава лиричност и мекоћу тога пјесништва, па је утолико теже издвајати оне пјесме које ми називамо *интимним*. А и тих пјесама је маса и све их нотирати значило би исписати наслове пјесама у високом проценту. Није случајно Перовић отворио своју рану лирику пјесмом „Цвијет“ (I, 79) будући да цвијет носи богату симболику, која обухвата прије свега душевност, чедност, благост итд, а у тој раној пјесми је и строфа:

Очекујем га у понорним сновима
да ме свитањем обрадује
Савлађујем мале свјетилке
да га изненадим скупим жељама
Склањам с неба невине облаке
уз нечујни пријекор времена
да бисмо у ходу сазрелих шума
појмили сусрет најчистији.

Поента пјесме је сажета: И тихо шапућем „Цвијете тебе тражим“. Ријеч *цвијет* је међу најфреквентнијим у Перовићеву пјесништву, а у наслову је и уникатне збирке „Корак и цвијет“. И неких пјесама („Корак и цвијет“, „Сахрана цвијећа“, „Крв и цвијеће“, „Продавачица цвијећа“, „Водени цвијети“). Ми смо евидентирали педесетак пута употребељену ту ријеч у првом тому Перовићевих пјесама.

Пјесме о којима је ријеч веома добро одсликавају пјесниково расположење и психичке процесе доживљавања спољнега свијета, при чему се назире црта сјете, али не и песимизма као начела животне филозофије. Његова филозофија живота је упорност, а у поезији непрекидно трагање како у сфери мотивике, тако и у простору поетског исказивања. Дио књижевне критике запажа да Перовићева поезија није тематски разноврсна, а ми мислимо обрнуто – сложена је онолико колико је психичко богатство пјесника који је ствара. То се даде запазити и у мотивици пјесама које су нам у фокусу анализе. Овај пјесник је живог духа и особенога сензибилитета, чији сензорни апарат богато упија утиске спољнега свијета и реагује на њих смислено и тихо. У пјесми „Поноћни пејзаж“ (I, 385) он је назначио смјер своје духовне активности и животну упорност, основу свога креда. Пјесма је у дистисима, наводимо је као карактеристичну у цјелини:

На захрђалој мјесечини
Клијају моје наде.

Вјетар оплакује потоњи снијег:
Зелене моје далеке наде.

Тишина ропски бди над градом:
Румене моје далеке наде.

Једна се звијезда по небу просу:
Злате се моје далеке наде.

Градaтивни поступак: клијају, зелене, румене, злате се означава зачетке, раст и зенит пјесникових надања, а пјесма у цјелини симболизује једно духовно стање које треба да донесе плод. Персонификација и атрибуција су дио ауторовог вокабулара, који наглашава самосвојност и пјесничку оригиналност.

На Перовићеве интимне пјесме немогуће је, или је сасвим тешко, примијенити при њиховој анализи класичну формулу анализе поетског

текста формулисану као садржај, тема, идеја, будући да су пјесме тога круга у тој лирици претежно кратке, па се и њихова мотивика тешко рашчлањује. Кад ишчитамо те пјесме тек мало засија пред нама и у нама основно осећање пјесме, тек назремо њезин мотив, а естетска вриједност пјесме нас запљусне и не остави нас равнодушним. Те пјесме су својом формом задржале основно обиљежје лирике – сажетост. Супротно епској опширности Перовићеве интимине пјесме својом сажетошћу утичу на нас прије свега својом унутрашњом дубином исказности, а не опширношћу описивања или објашњавања. Иако је сажетост тих пјесама скоро неисказива, Перовић успијева да поетским инструментаријем, очитованим у нијансама и разноврсности саопшти своје осећање и представу и то пренесе на читаоца. Ми, наравно, не запостављамо ни спољњи свијет као извориште пјесникових стања и расположења, нити се то може одстранити из пјесникове душевности. Узмимо на примјер пјесму „Над Савом мирна ноћ“, коју наводимо:

Мјесече
 заспи на мојим грудима!
 Бршљаном
 да те од муха браним.
 Да те не корим пред људима.

Мјесече
 зашто ми брзо зађе?
 Зар је топлији облак од мене?
 У ноћи овој хитах да нађем
 топлину даха судње жене

(I, 389)

Како се види пјесма у наслову има име ријеке, а потом се апострофира мјесец, спомиње се бршљан, мува, људи, облак итд., а окосница пјесме своди се у пјесниково расположење на крају пјесме. Пјесма је кратка, типична за круг пјесама што га разматрамо. Лоцирана је и пјесма „Свадба“ (I, 117), с тим што је простор мотива неодређен и произвољан. Пјесниково расположење и у тој пјесми саопштено је на крају пјесме. Наводимо и ту пјесму:

Опремих зелену ливаду
да ми у госте дође
рибару као

Посве су скупе
моје љуте ране
стопама разведраване

Сједим на бријегу
с удицом у руци
и ловим осмијех камена.

Пјесникова интима исцрпљује се у асоцијацијама и симболици. У оптицају су: зелена ливада, гости, рибар, пјесникове ране разведраване друмовањем, а у посљедњој строфи је позиција пјесника и његово психичко стање. Антропоморфозирао је ливаду и камен, честу ријеч у овој поезији. И пјесма „Плима“ (I, 139) карактеристична је за круг пјесама о којима је ријеч: кратка је и асоцијативна. Суштина мотива пјесме сведена је на крају у пјесникову запитаност и тражење одговора. Наводимо и ту пјесму:

Враћам се у дом свој
а њега није
међу живим домовима.
Каравани у чуду.
Преда мном сирова пустиња
коју чупам за ухо.
На топлом длану пијесак.
Докле, осмијеси моји
олујом расхлађивани?

Прозодијом, формом и тоном – горе наведеним пјесмама сличан је повећи број Перовићеве лирике. Те пјесме су доста затворене, па је отежана и њихова херменеутика. Субјективне су и осећање откривају глаголом у личном облику или пјесничком сликом која се назире. И рјечником се приближавају пјесмама које смо наводили. Ми смо те пјесме нашли у првом тому раније наведене едиције и овђе их наводимо како смо их одабрали, с оградом да је сваки одабир посве субјективног карактера, па је могућа и редукција пјесама, али и проширење наслова. Те пјесме су: *Одбрана, Сјенке, У предграђу сна, Вјетрови не заобилазе, Охрабрење,*

Обична прича, Рамови, Међучин, Опсесија, Карма, Срце и јесење лишће, Сусрет, Трн, У праху бјекства, Глоса, Упозорење, Посмртна труба, Опаки брдуни, Могући епитаф и сл. Неријетко су ове пјесме у форми алегорије, што је равно њиховој затворености. У неким од њих пјесник се јавља у форми изјаве какав је случај са завршетком „Освете“ (I, 488): Па љут напустих гозбу и Ђавола и Бога, или изјавни облици – *Не добих одговор – не нађох одговор* (потцртани пјесниковим курзивом) у пјесми „Упозорење“ (I, 485), или крај пјесме „Стрма висораван“ (I, 517): Исклијао из земље / стијенама подупрт / обраћам се себи: *Јесењем сунцу кренуо си у госте!*

Један тренутак пјесниковог расположења ухваћен је у пјесми „Опаки брдуни“ (I, 528) коју наводимо у цјелини:

Паприка у оку
паприка на длану
паприка у срцу
у тмурном дану
Сунце
испуњено блатом.
Паприка у кораку
паприка у дохвату.
Свијете
ја те не кривим за то.

Курзив је у пјесми пјесников. Наишао је тако један пјесников животни тренутак који га је окиселио. Ми га не узимамо као пјесниково кредо и скрећемо пажњу на завршетак пјесме „Молба“ (II, 419): Прије вечерашњег опроштаја / јави ми се – о Сунце, или на пјесмицу „Озарење“ (I, 529):

Кличем:
Пушку ми дајте
да кроз прстен
погодим јабуку.

Шапћем:
Љубав ми не отимајте
да голуб с гране
слети ми на руку.

Други дио пјесама о којима је ријеч разликује се по форми и стиху од претходних. Те пјесме су нешто дуже, устрофичене су, појављује се рима и везани слог. Задржале су затвореност осећања и метафорику израза, али свака од њих доноси израз понеког тренутка из пјесниковог живота. Те пјесме репрезентују „Киша“ (I, 411) чија прва строфа гласи:

Не опомињу ме једрила облака
на смрт коју увијек неком носе,
ни на посне траве жутих повртњака
кад од глади кратко сузе неба просе;

или пјесма „Изгубљени тренуци“ (I, 387):

За нека бића мај је само
сливен од грома и кише.
Мала открића из снова знамо.
Велике снове јава брише;

или пјесма „Искушеничка ноћ“ (I, 451). Назначеним пјесмама ми додајемо пјесме: „Као сан“, „Мислим ипак: добро је“, „Дуг“, „Пронађени ритам“, „Рафали“, „Онтогенија“, „Панорама“ (I), „Огледало вијека“, „Водени цвијет“ и „Понори“ (II).

Интимним пјесмама о којима је досад била ријеч, по тону и осећањима најближе су *Љубавне пјесме*. Књижевна критика оспорава постојање љубавних пјесама у Перовићевим пјесмама или их, у најбољем случају, маргинализује. Ми не мислимо тако, чак обрнуто – тих је пјесама у тој лирици позамашан број. Има пјесама које су на међи између интимних и љубавних (I), какве су по нашем суду: „Преко хиљаду брегова“, „Корак и цвијет“, „Проходност“, „Срце и јесење кише“, „Сјенке прохладног јутра!“, итд.

Мотив љубави у Перовићеву пјесништву обрађен је на специфичан начин, онолико специфичан колико је особена његова лирика у цјелини. Обрађујући тај мотив Перовић је задржао садржинско начело те лирике – однос мушкарца према жени, али се виноу из поетике циле миле и поступак исказивања издигао на општији, рекао бих, отмјенији ниво. То што се у тој поезији не говори о љепоти вољеног бића, што се љубавна чежња не износи градивним поступком, што се не говори о жени као магијском бићу, што у њој нема љубавних пренемагања, што се не пјева о састанцима и растанцима и сл. и наводи књижевну критику да пориче постојање љубавних пјесама у овој лирици. Порицање се поткрепљује

и чињеницом да Перовић не говори о жени као друштвеном бићу нити о њеној позицији у средини у којој живи, при чему се заборавља да се пјесмом „Закон живота“ (I, 452) друштвено определијелио, те да је пјесма са љубавним мотивом једна од најљепших његовог пјесништва у цјелини. Пјесма није дуга, па је и наводимо:

У њеној шеснаестој
 лекар је удаљио
незаконити плод
 Са угла чула је смијех
 и нијемо зурила
 у бијеле рукавице
 Одјекивао је шапат:
Двадесети вијек!

Сад мирно прича свој живот
 и као на *страшном суду*
 чека на моју ријеч.
 Пољубих је у чело
 и свечакти прозборих:
Од свих гријехова
најмањи је – бити мајка!

Курзив у пјесми је пјесников, а он је на ударним мислима. Пјесма симболизира вријеме, ђевојачку љубав и пјесников став. Пјесма симболизира и зов средине, саопштен кратко, а глагол *зурити* одсликава психолошко стање прекршиоца друштвених норми. Пјесникову одбрану животне законитости, као последицу љубавних односа, налазимо и у пјесми „Тајна“ (I, 177).

Иако је избјегао класичан стил у обради љубавног мотива, Перовић о предмету своје љубави не говори немуштим језиком, већ то исто каже само мало друкчије. Он често користи наговјештај и алегорију, често је сажет, али понекад и распричан. Пјесма „Насушна поноћна шетња“ развучена је, расплунута, обимом искаче из тих пјесама, али је мотив љубави сведен на крају (I, 282).

Ја спавам на твом образу
 на студном твом рамену
 у твом вјечитом бјекству
 спавам као плима.

Спавам у твојим дојкама
у твојим поларним жељама
у годинама и ноћима
у вјетру будном спавам.

Пјесма је испјевана по моделу присећања, евоцира се прошло вријеме без назнаке појединости, које би биле спомињане са посебном наглашеношћу:

Сад знам да лебдиш ми у слуху
као неуморна мисао
неслучајно у сјећању сачувана.
Кад бих само до пустиње могао храбро
да лик ти довајам у алузи пијеска и неба
гдје су тајне сићушније од снова.

И пјесма „Рожник“ (I, 284), посвећена имагинарној Елзи, има у основи присећање, саопштено распричаним стилем. Повучен у колибу да самује, „да гладно љето давим“, пјесник саопштава:

Тад уђе вјетар туге огрнуте у таму
из пепела ме извуче и у голем пијесак баци
по пустињи да те тражим озеблу и саму.
У око ми се пењу немушти спирални зраци.

Пјесма је устрофичена у строфе различите структуре, а у стиховима се јавља повремено римовање.

Пјесма „Корак и цвијет“ (I, 390) симпатична је како својом језгровитошћу и римом, посебно формом, језиком и тоном. Она доноси љубав у зачећу, један од оних пјесникових тренутака који се не заборављају, који живе у сјећању. Мада по сажетости типично лирска – она доноси амбијентално окружење, просторну фиксираност и посљедицу сусрета два бића способна да једно другоме пружи садржајније тренутке живота. Доносимо је у цјелини:

У свјетилке се град обуко.
Неко је с трамваја сишао.
Липа ме милује топлом руком,
С гранчицом наде њој сам пришао.
Свјетилке града већ се гасе.
Румен се јавља по горама.

А тамо негдје упалила се
свјетилка благости у нама.

Наговјештај љубавне чежње је и у краткој пјесми „Сјенке прохладног јутра“ (I, 393), у којој је интимно осећање саопштено у поентном стиху:

Сплеле се гране
нашег постојања.
Нервозно трепери лишће.
Из подмлађена стабла
вири комађе неба.
У опасна ока
и Сунце зарања.
На длан мој ластва сишће.
Прохладног овог јутра
младост ми твоја треба.

Пјесма „Успомена“ формом, структуром стиха и обимом искаче из круга пјесама које имамо у поступку анализе, али се средишњим дијелом и неким појединостима намеће као љубавна (I, 398) па јој као таквој ваља и прићи. Та пјесма је једна од ријетких у Перовићевој поезији у којој се наглашавају појединости физичког изгледа жене као оне црте које побуђују пјесниково љубавно осећање:

А она... није била ни тиха, ни росна, ни плава.
Знала је за осмијехе који се свуда по угловима виде.
Ал' имала је духа да богато освјежава,
и очи само толико питоме да се свиде.

Имала је и руке несхватљиве од трава.
Исплијетала је загрљаје као снове.
Осјећала је свитања кад за друге смркава.
И ријеших зато да је привиђењем зовем.

И крај пјесме је у духу љубавног осећања: И, вјерујте, била је и драга и далека. И једна процвала палма у приморју за себе. Наглашавање појединости хабитуса жене у тој пјесми подсећа на Његошеве љубавне стихове, али тамо не идемо.

Вањски изглед жене побуђује пјесниково љубавно осећање и пјесма „Личиш ми“ (I, 391), у којој су паралеле основни вид поетског исказивања:

Личиш ми на грану
стаситу и спретну
што сочним лишћем
вјетру љуби скут.
Личиш ми на ласту
у гнијезду сјетну
очи кад се сретну
пред далеки пут.

Личиш на лептира
што мамурно лута
од цвијета до цвијета
а слети на лијеску.
Личиш ми на бисер
што и није бисер
Него сува суза
Скривена у пијеску.

Пјесников курзив с краја пјесме потврда је мисли да лирски пјесник нешто од јасноће задржава за себе те да је љепота лирике често у неисказаноме. Очито је да је пјесник узбуђен, да је занесен предметом љубави те да је у паралелама налазио најбољи начин да осећање саопшти.

У пјесми „Сутони“ (I, 400), тужне јесење дане пјесник разгаљује присећањем вољене особе, при чему више наглашава оно што је жена значила некада, а мање саопштава своје осећање при контактима с њоме. Поновио је, „а ти одлазиш асфалтом боса срца и сна“ и саопштио своје расположење:

Ја бих ти пружио руку, априлску, росну, знану –
кратка је, не могу да те даривам.
Узнио би се до распећа,
Сунцу бих асфалте вукао
због твојих априла, што знах
да знам,
а не због јесењег слијетања.

Иако устрофичена – пјесма је саопштена слободним стихом, дакле слободном ритмиком и без римовања.

Једна Перовићева пјесма има наслов „Љубавно финале“ (I, 419). И она је у стилу присећања. Полетна је и исповиједна. Има све елементе љубавне пјесме:

На жару твојих зјена
згријах озебле наде.
Прснуше обручи туге,
закликта врелина крви.
Много је лијепих жена,
што срећу неком граде;
са срца склоних друге
да будем теби први!

Мјесец је много пута
пријешао видик знани,
и једном заувјек рече:
љубав је искра из дима!

... И прође јесен жута,
и зимски снијежни дани
и оно тихо вече
под густим чемпресима.

Пјесма „Оправдани уздах“ (I, 423) је носталгична, сјетна. Подсетила ме на ону „И честитах ти...“, ако се не варам Велимира Рајића, и задржала се у сећању и памћењу. Једна је од оних пјесама које ће читалац ове лирике запамтити. Доносимо је у цјелини, будући да није дуга, а карактеристична је за наша истраживања:

На жалу ведро ноћ се просу.
Мирише палма, море пјена...
Мјесец ти плави милује косу;
А сјутра: с тобом се други жени!

Низ лице су ти потекле сузе...
Посљедњи пут те страсно љубим.
Зашто ми, драга, срећу узе
и поклони је валима грубим.

Да ли ћеш сјутра махнут с брода?
Хоће ли чежња да се јави,
када се морска запјени вода
и разбију се таласи плави?

...И не примијетих кад ми нешта.
Посљедњи стисак руку боли...
Остаде само пуста цеста
и на њој срце које воли...

Пјесма је једноставна и припада почетној фази Перовићевог пјесниковања. Потврђује стару констатацију да је умјетност у једноставности и болу. Пјесма је објављена кад Перовић још није имао двадесет година, па је и она била једна од оних ласта које су наговјештавале прољеће тога великог пјесника.

У пјесми „Рахела“ је мисао: „Жене се само богу своје крви моле“ што има лош призвук, па би се могло погрешно закључити да Перовић има негативан однос према женском полу. Ми из досадашње анализе такав закључак нијесмо могли понудити. Он је један од оних пјесника који наводи имена својих женских инспирација и пријатељица из грађанског живота, па би примисао о лабилности жене била оптужујућа. Он пјева кадрили за Милену (I, 164), пјева Мирели („Моја пријатељица“, I 413), има баладу за Емиру (I, 161), рекосмо пјева Рахели, има елeгију за Стелу (I, 494), има сонет „Ксенија“ (II, 92), пјесму посвећује Елзи, другу Кани, из акростиха пјесме „Рондо“ (89, III) читамо име и презиме жене и сл., а све то показује колика је присутност жене у Перовићеву пјесништву и његов однос према мотиву љубави. Пјесмама (овога круга) које смо досад наводили прикључујемо и сљедеће (I): „Кадрили за Милену“, „Инверзивни сонет“, „Мртва грана у априлу“, „Занос“, „На острву“, „Пођимо“, „Испраћај“, „Мјесец над нашим опроштајем“, „Унутрашњи ритам“, „Срећа“, „Псалам“, „Променада: Емире“, „Рахела“, „Птице“, „Клаудија туђа супруга плаче“, „Удице тишине“; II „На јужном сунцу“, Медаљон (156), „Ипак слути ме“..., „У измаглици капија“; III „На јужном сунцу“. Том броју могао би се додати још покоји наслов, који би само проширио мотивику љубавних пјесама у Перовићевој лирици. То је отмјена лирика, натоварена осјећањима (мјестима и болом), не одзвања празнином и извјештаченошћу, искрено саопштавана и допадљива. Ми смо јој пришли као посебном мотивском кругу, с надом да смо на њу скренули пажњу.

II

„Гладне вране на кућу падају
Вазда лелек у мом завичају“
(II, 143)

Док је мотив љубави у Перовићеву пјесништву углавном пренебрегован, осим једног критичара, (III, 343) дотле је *завичајност* скретала пажњу и убрајана у мотивику и тематику тих пјесама. Наше је мишљење да је Перовићево пјесништво мотивски везано за ужи и шири завичај, при чему под појмом шири завичај подразумевамо црногорско поднебље и дијелом наше, приморско. Дио пјесама општијих мотива и рефлексива искаче из мотива завичајног поднебља и чини посебан дио Перовићевих пјесама. Пјесме општијих мотива су филозофског подтекста, у којима се огледа пјесниково образовање и општа култура. Оне су са мање емотивног набоја, сувље су и шкртије у пјесничком исказу. Завичајне пјесме, међутим, битне су у Перовићевом пјесништву, како с обзиром на бројност тако и на емоционалност.

Перовићева пјесничка особеност дошла је до изражаја и у завичајним пјесмама, будући да је у њима избјегнут фолклор и површност дескрипције, а занос завичајем избија из дубљих слојева човјекове психе. У тим пјесмама он не клизи површним контактом са флором и фауном, већ све има дубље пориве и емотивнији однос. Везан пупчаном врпцом за завичајно поднебље – пјесник се не одужује завичају распјеваношћу и епском ширином, већ се саопштава лирским изразом и згуснутошћу пјесничког језика. У симбиози спољњег свијета и унутрашњег расположења налази се пјесниково емоционално стање које је основа пјесме и избија у први план при њеном примању. Пјесник у завичај ходочасти, у њему бивакује, завичаја се присећа, посматра га у историјској перспективи, спомиње топониме у њему, из ширег завичаја спомиње ријеке и сл. Сури камен крајолика и боја завичајног неба су међу примарним мотивима Перовићевих завичајних пјесама. Камен (једно од тројства из црногорског живота које треба одликовати – уз камен, жену и козу) је вишезначан симбол Перовићевог пјесништва, о чему он сам каже (III, 451): „Камен јесте један од *истрајних* симбола моје поезије. У њој је Камен симбол самоодбране и осуђености на интерно прогонство, симбол истрајности и моралности, али и метафора коначног исходишта живота“. Он камен спомиње у пјесмама (I): „Панорама трајања“, „Стрма висораван“, „Камен и пламен“, „У наручју лишћа“, „Мелем први“; (III): „Гумно“, „Столвач“, „Портрет градитељке“, „Ланишта“, итд. али не само у њима.

Пјесников сусрет са селом је чест. Његово село, Бери, одмах асоцира на вино и лозу, али и на птице, змије, кошћеле, жеђ и сл. Иако није велике естетске вриједности – пјесма „Морован“ (III, 89) карактеристична је како за пјесников доживљај тако и за елементе њене структуре. Наводимо дио:

Берско вино за Косару

С гувна
у добре старе винограде
увукли се у вријеме
огрнули сјенком
на двије главе зрију

Вино од бога
од просушеног грожђа
за срце наше и пут у далеке душе

Окупљају се пчеле
мушице и осе
вријеже се у предвечерје суше

Ври младо вино
ври тамно стадо
и улази канџом у поре ванвремена

Дубоко црно вранац берско вино
Врани коњи морован чокоти.

Пјесник до химничне екстазе пјева о берскоме вину, и то лирским десетерцем:

Вино југа и вино сјевера
довикује и гази богове
Берско вино ноктом историје
под огрезлом дуњом и кошћелом
пропиње се рубом васионе
ванвремену као будно око
обнављања челом.

У пјесми је и пјесников дослух с историјом и евокација на пређе:

Вино прошлости вино будућности
Мој Ђед и Ђед мога Ђеда
Мој Отац и ја као отац
лозу уз плочу
уз розгу
у срцу и мозгу

Послије асоцијације бојишта на којима су преци војевали, присутна је и асоцијација на непријатеља:

Точи грожђева суза
крв Бушатлијиних јуришлија
с копита у облак
с облака на гувно
равно у срце недужне мјесечине.

Птице и змије су чести мотиви – симболи у Перовићевим пјесмама завичајнога круга. Змију је поменуо у првој књизи педесет и три пута, у другој једанаест пута, а у трећој тридесет и осам пута. Има и пјесму „Жена – змија“ (III, 265). Лалић је више пута споменуо змију, али је довољно и то што је тај лексем споменуо Перовић. Употреба тога лексема и код Лалића и код Перовића показује простор на коме јунаци живе, односно амбијент за који Перовић везује мотивику својих пјесама: Лелејска гора је станиште змија и ђавола, сури завичајни крш је извориште дијела Перовићева пјесништва. У пјесми „Ланишта“ (III, 193), уз сусрет са птицама завичаја, су и асоцијације на пјесниково рођење и пређе гајитеље лоза са којих птице узлијећу:

Ево их
Птице из мог завичаја
Не виде ме? Не познају ме?
Не чују ме? Не осјећају ме?

А можда слуте у дубини
хитрог ритма свога срца
моје гнијездо
на стрњини
да ми прсте ломи вјетар

Оне с лоза мојих ђедова
лете и врћу се по том звуку
А ја
из њихове плахе игре
не отимам ни сан ни руку.

Слична је техника обраде мотива и у пјесми „Привиђење“ (III, 267), с том разликом што је у првој непосредан сусрет док је у другој дистанца изражена стилем саопштавања. У другој је и асоцијација на сиромаштво простора с којег се мотив узима:

Птице из мога сушног села
дуго гладују
Не виде ме
не примјећују ме
ни слухом не опредмећују ме.
Птице мојега завичаја
слијећу по неком тајном звуку.
Само ја из тих завеслаја
не могу дозват ни суву руку.

Перовић птицу узима и у наслове пјесама („Птице“, „Луде птице“, „Црвена мртва птица“), при чему су птице и дио фауне, ширих асоцијација и симбола.

Пјесника завичај зове и чека: „Чекају нас огњишта удаљена / да разгрнемо завичајна гнијезда / између густог лишћа и сувог пања“ – тако гласи једна строфа пјесме „Скривена гнијезда“ (521- I). У другој пјесми пјесник саопштава: „Кренух у своје село уморан помало / ал опали ми лице вјетар сух / сух неутјешан“ – „Пред повратак“ (I, 471). У селу:

Падох на праг старог дома
Воде нема тигле нема
На огњишту гар од лома
Испод тријема хајка нијема
И са плоче и са пода
мрави прави прокласали
и од хода и од плода
ружни сужњи
посустали

(Залога, III, 52)

На Перовићеву селу зуб времена чини своје. Уз оронулу лозу, камен и птице пјесника очекују и оронуте куће, појате, гумно обрасло трескотом и дивљом травом. Гумно плаче (II, 460). У пјесми „Куће моје“ (III, 58) пјесник се тужбаличким тоном срета с оронулошћу у завичају и доживљај саопштава слободним стихом:

Куће моје кућишта моја
с кошћелама с бршљанима
са гљивама
куће моје с пуховима
ђе сте сада
Куће моје домородне
домоходне
по стрњишту пепелишту
преко шипка и кроз драче
проклијало давним житом
и трескотом
гумно плаче.

Слична пјесничка слика срета нас и у пјесми „Зуб лишаја камен у Берима“ (II, 459), с тим што се у њој спомиње Бусовник и реминисценција на историју.

Пјесма „Поподне у башти“ (III, 329) лијепа је колико због мотива, толико и због свеукупне пјесничке слике и пјесничких асоцијација. Испјевана је лирским десетерцем, који критичари анатемишу када је ријеч о Перовићеву пјесништву. Наводимо је у цјелини:

Као и сви добри родитељи
у башти ми гране младе дуње
до земље се над плодом савију.

Отежаће сазрели плодови
опануће увенуло лишће
и гране се рода опростити
Опет ће се дуња исправити
и цвјетати и плод заметати
и срећно се земљи савијати.

И људи су као стабло дуње:
вазда ће се ка земљи нагнути

и за своје потомство бринути.
Али неће изнова устати
ни цвјетати ни плод заметати
ни се више гипко сагињати.

Везана мотивски за пјесников завичај – пјесма симболизира постојаност живота, а у поређењу и човјекову упорност на земљи и краткоћу његова физичког трајања. То је вид пјесникове рефлексije о животу и смрти.

Слику завичајног живота, као и реминисценцију на библију и историју, налазимо и у пјесми „Одлазак дванаести“ (III, 188). Тамо је слика рађања и умирања у историјским Берима:

Некад људско пребивалиште, набијено као улиште,
ђе једни на друге само потајно вриште.
Појата с малим отворима, ни вратима ни прозорима
сасвим приземљена, сламена, неумивена.
Без пода, а испод ногу, кроз сувомеђу – вода.

Као у Назарету: рађања у јаслама
с овцама, козама и кравама
уз мужу и мукање.

Као на Крусима: умирања у јесењој зори
у маглама, од праха озвученог сабљама
врат да престружу и с огњишта изгоне злотвори
и ућуткају кукање.

Поздрав завичајном поднебљу уз подсећање на Кресе налазимо и у следећем Перовићеву лирском запису (III, 189): „Покој вјековитим купинама и љековитим биљним скупинама, кошћелама, дивљим пчелама и подивљалим фелама, мрављим и брављим постељама, смоквама, шипковима и дуњама, осакаћеним звијездама и спасоносним муњама – над раним и позним Берима“. Лијеп тренутак из доживљаја завичаја, Перовић је дао у краткој пјесми „Мелем осми“ (I, 554), коју предочавамо у цијелости:

Данас ме другови на ручак зову
а снијег потире моје стопе.
И небо сиједо и дријево сиједо.
У сивило ми се кораци топе.

На завичајем тканој софри
пахуљо осветићемо своје жеље.
Буди ми осмијех који храбри
и мене и моје пријатеље.

У пјесми „Луде птице“ (III, 151) Перовић је испјевао химну завичајном бријесту, у пјесми „Скривена гнијезда“ (III, 521) саопштио је да „нас чекају огњишта удаљена, да разгрнемо завичајна гнијезда – између густог лишћа и сувог пања“, у пјесми „Немоћне капије“ (I, 561) казао је да је „јутрос смрт навратила у наше двориште“, а у пјесми „Завичајни акварели“ (378, I) дао је љепшу слику завичаја од било које у његовом пјесништву. Поред анализираних пјесама ми у пјесме овога круга убрајамо и следеће I: „Пред повратак“, „Стрма висораван“, „Мелем први“, „Мелем пети“, „Опсесија“ и особито из треће књиге „Одлазак шести“.

Ми смо узгред спомињали да међу пјесмама тога круга има и оних у којима поред примарног мотива има и реминисценција на историјска збивања. У томе смислу карактеристичне су двије пјесме под истим насловом (I). Једна је дужа, али почетак им је безмало истовјетан:

Тамо на селу
око куле моје
пламиња кошћела и дивљи нар.
Испнем се на обрве древног гумна
и гледам у даљину.
Не могу да је пронађем.
Уплићем прсте у туђи посао
али – даљине нема.
Ту с лијева, испод првог брда
своди се путања којом је прошао
отац мој
до у коријење малог храма, до зеленике.
И ондје се заувјек успавао.

Послије таквог уводног дијела пјесме, присутне су реминисценције на Скадарскога Везира и његову погибију, на барјак који је у јеку битке уграбио пјесников предак, на „скелетни прах Анадолца“, на Светога Петра како „на коњу Бусовник бразда“, пјесник гледа „са руба древног гумна“ како „кожух историја свлачи“ прелази Ситницу и „улази у Град“ итд. Пјесник пјесму завршава: „У кули око огњишта / расту приче, што нас подејећа на Његошев стих „још не знате што сте учинили...“. И такво

повезивање завичаја с историјом једна је од специфичности Перовићева пјесништва. Перовић је оставио и лирски запис о завичају на који читаоца подсећамо: „Понекад се сјетим својих малих њива и винограда. И буде ми жао због свог одсуства које сам направио заувјек. Сјетим се: било је језивих искушења на том посном камењару и преци моји имаху посла са исуканим мачевима. Без хљеба – против хљеба, скупом крви – против крви – завршавали су увијек једним продорним криком, криком који је оглашавао крај земаљских надања. Ни у том трену сабље се не би скамениле: оне су плесале жетву и не знајући голему вјештину како да се камењу удахне душа.

Ах! Понекад се споменем својих малих њива и винограда. И мраморних стијена које се смијеше спокојно као вјекови.

Оставивши своје камено острво, испловио сам далеко, на пучину, и препознајем своју одсутност као опомену. Мој повратак никада више не би значео враћање“ (507-1).

Приводећи крају причу о завичајним пјесмама Сретена Перовића желимо цитирати једног књижевног критичара (II, 347) који каже: „Занимљиво је успоредити поједине учестале ријечи у Перовићевим пјесмама, њихове везе и пријелазе од једне до друге: бријег, гора, планина, гребен, пећина, стијена, камен, шљунак, шкољка, међу, флором се истичу: купина, зеленика, дивљи шипак, лишај, нар, граб, маслина, драча, кошћела, бршљан, трескот, пелин, коприва, бостан; фауна одговара флори: змија, поскок, пчела, полип, галеб, сокол, ајкула, слијепи миш, јелен, мрав, риба, зец, сврака, хрт, јеж“, итд. Држимо да без контакта са завичајем, у ужем и ширем смислу не би било ни назначене флоре и фауне у Перовићевим пјесмама.

У пјесмотворју Сретена Перовића наишли смо и на *мотив ђетињства*. Одмах морам констатовати да тај мотив, по нашем суду, у тим пјесмама није разгранат те да га фиксирамо више подстакнути критичарским сугестијама, него бројношћу пјесама тога мотива. Тако један критичар саопштава (340-1) да „посебно треба истаћи његове рефлексije на прошлост и трауматизовано детињство“, други (344-1) „овај песник се дао у потрагу за изгубљеним детињством“, трећи (361-1) „од блиских, неувелих и непребољених детињских спомена“ и сл. Мало је навођења пјесама и стихова тога мотива.

Перовић је отворио пјесме збирке „Звуци и даљине“ (I, 373) навођењем стихова из пјесме „Мајци“ (које нема у трима томовима), који гласе:

Одлетјеше ко голуби бијели
дани моји из дјетињства рана
и то вријеме што ме од њих дијели
тугу испи са мојих усана.

Туга коју пјесник спомиње резултат је породичне атмосфере у којој је породица живјела. У пјесми „Украдено дјетињство“ (I, 375), мада наслов имплицира тугу, другачије је осећање:

Загрлит бих се
с дјетињством хтио
ко бршљан са старим зидом.

Како се види пјесник жали за прохујалим временом, не анатемисе га, јавља се жеља за њим. Поређење је дубоко смислено. По тону и вокабулару, по везаности за завичај, ја бих врло радо једноставну пјесму „Завичајни акварели“ (I, 378) прикључио оним пјесмама које одсликавају поодмакло дјечаштво, али по садржини пјесме немамо право на то. Међутим, типична пјесма за овај мотив је „Поткровље“ (I, 211), пјесма испјевана слободним стихом и без рима. Пјесник је разиграном маштом дочарао дјечака и његов еидетски свијет који чине: змај, змија, орао, сова, птице, мреже; малишан са змајем, „са предугим ручицама“ јури, није га уплашила „ни сјенка орла у сунцу, ни крик сове у храсту“, „још пјева своју чедну дјетињу пјесму“ и сања:

Он сања
да дјеца више у пламену мир не нађу
он пружа свога змаја до хиљаду сићушних глава
и прича у по гласа причу свих малишана:
Вратите се у гнијезда, у стијене, орли несити
не заклањајте ми видик
- у вулкан дим да се врати
да се угасе молитве горске
да дјечји смијех ка пољу крене.
Вратите ми неојачале снове
змаја ми не смије магла од топлих руку скрити
хоћу да се у крилу од сна и росе злати!

Типична за свијет ћечије психологије, пјесма дочарава и способност пјесника да се уживи у свијет ћечије маште, с посебним

настојањем да се старијим, од чије активности зависи ђечија судбина, упуту хуманистичка порука да се метежом не угрожава свијет подмлатка. Таква пјесникова порука је и вид друштвене ангажованости те лирике. У пјесми „Претсобље лаганих откуцаја“ (I, 131) је стих: „Прате ме опоре жеље и мисао дјетиња“, а у „Обичној причи“ (II, 447) је строфа:

Дјетету личим
што га родише мајке
и оставише на туђој обали,

која се може тумачити да носи и аутобиографски подтекст. Својом симболиком, као пјесма ђетињства намеће се и „Онтогенија“ (I, 537) коју доносимо у цијелости

У ораховој љусци родила ме мати.
Последњи мјесечев срп мамила је Кула.
Њихале су ме олује и дојиле муње:
на пут је кренуо пуж, а рањива му чула.

Ђаволска нека рука обрстила је гране
Брдуне из посне земље исклијале.

У ораховој киши падао сам с неба
Тукао се о стијене, купине ме боле.
Поларне ноћи грабио сам помно
и чекао младике да Сунце заволе.

Перовић берски завичај носи у души. Пјесма коју посвећује завичају мјестимично носи аутобиографске елементе, а из њих се не види да је пјесниково рано ђетињство било трауматизовано. Несреће је донио тек рат, а пјесник је ушао у рат као дјечак старијег узраста. У тим пјесмама Перовић је распјеван, маштовит, искрен. Оставио је о завичају, као што смо виђели, и један од најљепших лирских записа.

III

Отидох у поље да напишем пјесму.
И природа ме укори осмијехом:
Куд ћеш то млад и неук правој пјесми?

Човјек и природа или *пјесник и природа* тако би могло да гласи једно поглавље пјесништва Сретена Перовића. Није у питању само дескрипција, мада и тога има, већ дубљи смисао односи пјесника према природи, ја бих рекао – пјесников дијалог с природом. У пјесништву је риједак примјер да пјесник посвети природи толико наслова колико их је у Перовићевим пјесмама. Пјесников доживљај природе је дубок, како онда кад се ради о појединачним појавама тако и онда кад је ријеч о општијим феноменима, нпр. мору, сунцу, магли, звијездама итд. Један књижевни критичар (II, 243) казао је да је Сретен Перовић „најбоље странице, најбоље строфе, најскладније пјесме, написао баш на тему крвне сродности човјека и земље, човјека и судбине властите земље, и те строфе, ти стихови потврђују његов израније означени пјеснички пут и профил“. Блискост с природом и љубав према њој, пјесник је показао у пјесми „Мemento мори“ (II, 106), која и насловом имплицира човјекова осећања па је и наводимо:

Крвава магло, вјеро мог сазнања
у душу те уселих без роптања.

Име мога дана име је гајтана
коме у чвор се вежу и свјетлост и тама.

Куда теку ријеке док сунце спава?
Сјећање у спокојству најлакше испарава.

А спокојан да сам сумаглице ме бране:
опору љубав међурјечја хране.

Под ноктима ми расту драч и трава
и пркосни ме гријех увесељава.

Пјесма је, како се види, у дистисима и с римама. Пјесма није у слободном стиху, а двостишне строфе нијесу ријеткост у поезији тога пјесника. Истина, код њега преовлађује слободан стих, али је бољи у ритмованим и римованим пјесмама. Наведена пјесма је и кратка, сажетог стила, па јој и то обезбеђује високо мјесто.

Ја сам већ споменуо Перовићеву пјесму „Цвијет“, али тешко одолијевамо да овђе не назначимо уводни дио пјесме. Пјесник као да води дијалог са цвијетом који антропоморфозира примјеном персонификативног стила, који, овђе, не допушта рашчлањивање:

Његов мир је засвођен
питомим морским сутонима.
Круницу смијеха отвара за све
који глас тишине чују.
Устаје у сањива јутра
као непостиђен поглед
и доцвјетава у сваком кораку
под граном привидног неспокојства.

Сакрије се у облачном оку
испод безгласних суза.
Исклија и у хладним грудима
под малим сунцем јесени.
Успокоји своје цвјетање
између плавих градских тонова
и утамни своје око
изнад изгубљених руковања.

У пјесми „Туга прољећа“ (90-1), поновљена су два стиха из уводног дијела и почетка посљедње строфе. У назначеној пјесми пјесник наглашава поновно буђење извора и зелених брегова и љубљење буба над ријеком. И тада поглед зна да заплаче „и рањено да се изгуби“. У пјесми „Панорама трајања“ (I, 110) структура је заснована на багрему, пелину, меду, лијету човјекову, пчели, храшћу, палми, камењу, олујама, сунчаном хитању итд. Полазно расположење пјесник је саопштио пјесничком сликом прве строфе:

Благи су јутарњи пропланци у небу мог завичаја.
И росе миришу на непокошену ђетелину.
Спокојно као голуб сунце брда осваја
и провлачи своје прсте кроз росну питомину.

У пјесми „Срце и јесење лишће“ (I, 380) дескрипција је помијешана с љубавним осећањем. Послије констатације о пејзажу и љубавног осећања – пјесник је пјесму завршио паралелом и запитаношћу:

Платанима су пожутјели прсти
и опадају као од гангрене.
А ја за љубав замишљене жене
пријатељски их сакупљам у грсти.

И дуго равнам једно према другом
заплићем поглед у врхове голе.
О да л' и они тако силно воле
мајска јутра у цвјетању дугом?

Пјесма „Природа“ (I, 484) занимљива је и због наслова (с обзиром на нашу тему) и због њених појединости. Лични глаголски облик потврђује пјесниково присуство. Пјесма је обликована слободним стихом:

Глас који ме уводи у вјечност
глас је природе и причине.
Кад лабудова пјесма изневјери
језера се врћу у врт тишине.
У осами својој
налазим закашњеле мраве
и ласте чија је радост узидана
под прозорима одсељених грана

Море у тамни глас
и рукује се с даљином.

Послије контаката с флором и фауном Перовић је отворио контакт и са травама. Мислим да им је испјевао праву химну, посебно у пјесмама „Одлазак седми“ (III, 180) и „Смисао зеленог“ (I, 562). У првој је комбинација стиха и лирског записа, која у уводном дијелу гласи: „Има тајна, важна, љековита трава. Сива и црвена, уз плочу припијена, удобно скривена. Грицне змију брав или крава, или змија брва, и све обузме страва. Или шкорпија прст чији приштуљи: трчи село, уши начуљи...“ У другој је права химна трави: од двадесет и три стиха њих дванаест почиње синтагмом „има трава“. Пјесма завршава пјесниковим исповиједањем:

Ето што сам смислио док сам усамљен био
ослушкујући изблиза како трава дише.
Не знам што сам у том трагању хтио.
Само сам мирно слушао долазак крупне кише.

Да не бисмо остали дужни приморју – наводимо Перовићеву пјесму „Море сања“ (II, 434). У пјесми „У ланчаном зраку“ (II, 55) дијалог воде: пелин прве гране, глас друге гране, тужалка треће гране, хор улеђеног грања и крик гранчице. У пјесми „Инверзивни сонет“ (I, 167)

је помијешаност љубавног осећања и дескрипције. Ми пјесму наводимо колико због необичности форме толико и због естетске вриједности и елемената дескрипције:

Ти си у дрвећу, у камену, у стази.
Загледам грање док ћути и сјенке трња дави
и вир гдје магија сна око на одмор сјави.

И камен расклопи шкољке. Црноцвијет твој ме спази
гдје од лагане шетње умор свој скривам.
Пепео на дну па сова извор кретњи бивам.

Окренем се иза се: зову ме твоји прсти
да свратим у предио горе гдје ларва млијечна плама
спокојно у поре сиђе и сухе листове брсти
опоре канале шири и круг капија слама.

А гаснеш и васкрсаваш у сасвим благом лику
што мимоиђе раме а сјенку ми нагази.
Препознајем те у сваком прећутаном крику.
Ти – у дрвећу, у камену, у стази.

Из пјесме се види да је Перовић „поклоник природе и љубави“, те као такав та два мотива често повезује. Он је пјесник земље, природе и љубави. Виђели смо – он пјева дрвећу и флори и фауни завичајног поднебља и са заносом наглашава љепоте свијета који га окружава. Опсједнут природом он не престаје трагати за мотивима из ње, па је, тако, дошао и до шуме. Један књижевни критичар саопштава да Перовићев „Уклети храм“ (за критичара је то поема) представља „инспирану химну шуми и шумском свету, дрвећу и грању, стаблима и коренима, горосечама и мравима, тајанственим шумовима и нејасним полугласовима, светлуцањима и сенкама“ (238-2). Ми наводимо наслове посвећене шуми (I): „Корачање кроз шуму“, „И би промјена шуме“, „Прелид“, „Пјесма горосјеча“, „Глас усамљеног горосјече“, „Шумарева лагана прича“, „Пост скриптум“, „Мисао: шума“, Зависно од тога шта ко тражи у Перовићевој лирици – наводе се стихови „Враћам се теби модроока шумо / у листање / у лишће“, ми за илустрацију реченог о шуми наводимо из „Пост скриптума“ следеће:

Враћам се зато теби модроока шумо
безумник да ми прстом на праг не ступи
мени и мојој земљи сан да не украде.
Мајци се враћам прочешљаним друмом
да колијевка од сунца богу не приступи
да у погребна кола не сиђу моје наде.

Ми смо, иначе, нотирали тридесетак наслова везаних за природу типа: „Киша“, „Маслине“, „Трн“, „Биљке“, „Висибабе“, „Багремове бодље“, итд.

Сретен Перовић оставио је још један лирски запис, који бисмо по структурним елементима могли сврстати у материју о завичају, ми смо се одлучили за ово поглавље. Запис је комбинован од стиха и наравице: „На проклијалом сунцу, на старокаменој плочи, бди својом сјенком камењарка. Олако главом шара, лиже зубе, оштри зрак. У запарито предвече: на гувну просушене смокве. Изнад њих кошћела дријема.

Испод – купина и шипак. Дивљи нар на дар.

Испод гувна безбрижан и бос – брат мој.
Ал змија не зна је ли неук и млад.
Прати му крак, шишти на дах. Слутимо смак.

Као стријела изви се мајчин крик. Пред змијски угриз:
Син није сам! Ивицом – најмлађи брат,
други – змију о врат
најстарији – пустосват.

По древном гувну плес: и косијер и кам. Змијски преклани врат. Из главе
јој тромлази плам! И Ђоков мах и Чедов стишани дах... Стоструке очи
уткане у мрак...

И све се у мрви вјечности зби.
Згроми ли змија нас
ил змију згромисмо ми? (Ш, 179)

По распјеваности и раширености, Перовићеве пјесме о природи су међу најбројнијим пјесмама сличне тематике. Перовић је и пјесник земље и природе. Пјесме тога круга су махом краће, с мноштвом асонанци, алитерација и анафора. И оне у Перовићу откривају правога лиричара, сраслога с поднебљем завичаја и ширег завичаја.

IV

„На брду ево застава се румени
излепршала из рана, од једрине ткани“
(I, 293)

Овај сегмент наше студије могли бисмо назвати сегментом *историјских мотива* у лирици Сретена Перовића. Он није пјесник опсједнут историјским мотивима у класичном смислу појма историје, нити је пјесник који опјевава конкретне битке и догађаје, али како је пјесник поднебља ураслог у историју он није могао избјећи ни те мотиве. Трагови историјских збивања и симболи који оваплоћују прошлост присутни су колико у националној свијести толико и у свијести пјесника који је дио националне историје. Црна Гора, Ловћен, Круси, Скадарски везири, Црнојевићи, Свети Петар Цетињски су историјске теме које обиљежавају прошлост нашег човјека и плијене његову душу. Перовић је у пјесмама овога мотива избјегао патетику и панегирички тон, избјегао је глорификацију и хиперболисање, па се задржао на лирском доживљају историјских тема и њихову транспоновању изразом карактеристични и за лирски проседе. И све су пјесме, дакле, лиричне и израз дубоке проживљености националне историје. Земљи – матери („Кошуља крвљу ткани“ – I, 292) он пјева:

„Зелена земљо од снијети крви
сад отвори своје окамењене шкољке:
Сва си од голема гробља, од крика устаника
од узавреле магле, од нокта и литица
сва си од свога спаса у нож до појаса.
Сад прими у шум горе слану поворку слика
да око ти над њима напуне јата птица
да смјерно зађу у груди плимом свога гласа.

У пјесми „Мостови имају оправдања“ (I, 127) он пјева:

Да умијем
загрлио бих само кржаве рудине
куда су прошле стопе
ратничких мојих предака.
Па бих се дао у дивљи галоп
са заставом и стрјелицом
у руци.

Он пјева о прецима, апострофира историју, спомиње ђорде, сабље и мачеве, а све то чини кроз лирску визуру и диоптрију модерног пјесника. Он саопштава да „историја не спава“ („Посјета племе“ – I, 132) и у дослуху с њоме пјева:

Па посјете ме
све витешке буне
и упали се у мени
глас предака.

О прецима Перовић пјева и у пјесми „Балада за оне који су остали живи“ (II, 408): преци су живјели за ђецу која су расла „хитала и спотицала“ се, а и ђеца би „исукала мишице, мачеве према даљини и не пала“. Пјесма почиње евокацијом прошлости:

Камен и пламен,
У брдима су клијали наши преци големи
ко густе сјенке планина у предвечерју.
И прсти су им били од магле зелени,
доплетени у раскошном иверју.
У брдима су клијали наши преци. Големи.

Јутрима су проносили заставе крвавог пелина,
Слагали дјецу у присоја гдје камен и глад вјекују.
Привлачила их је, жедне, успокојена даљина,
Нам да синове своје у гороцвјет слободе окују.

„У житу покрај пута историја чучи“ саопштава Перовић у пјесми „Одлазак пети“ (III, 178). Уважавајући прошлост и напајајући се њоме, Перовић одаје почаст ратницима и страдалницима и језиком лирике спомиње њихове душе. У већ наведеној пјесми „Одлазак дванаести“ он каже:

„Као на Крусима:

Покој душама и дусима што разораше брда да и равница суне као тамница тврда: на душманина, на опаког туђина, на домаћег жбира и тирјанина“.

У краткој пјесми „Кругови“ (I, 116) је топоним Гропља и реминисценција на Бушатлијину судбину:

Низ Гропљу силазе дивљи нарови
купине
и мокра крда

Уз Плочу Бушатлијина чалма
окаменила се
под српом одмазде

Сједињујем та два
крвава знамења
испод кошћела напаћених.

Споменули смо: и пјесма „Реквијем“ је колико завичајна толико и шетња кроз историју“ (I, 461).

За тај круг Перовићевих лирских пјесама кључне су пјесме: „Ловћен“ (I, 426), „Црна Гора“ (I, 119), „Рт добре наде“ (III, 160) и „Монолог за Ивана Црнојевића“ (III, 269). „Црну Гору“ сматрају родољубивом, ми се опредјељујемо како је назначено. Стил у њеном обликовању је симболичан и алегоричан. Ако је неки критичар и спомене обично наводи њезину прву строфу. Пјесма је кратка и ми је наводимо у цјелини:

Горјела па не догорјела
и у пламену
будна

Падала и не пала
из стијене
дивља смоква

Плаху руковијет брига
у крв уткала
и разданила се *невјеста*.

Поента пјесме „Јануарска оморина“ (III, 154) је „Црну Гору мори страшна суша“, а у пјесми „Злобна шала“ (III, 318) су стихови: „Црна Гора велика и мала / у скошеном трку на сугреб свој стала / разбојиштем – себе клала“.

Пјесма „Бреме“ (II, 211) сва је посвећена Црној Гори. Испјевана је лирским десетерцем са римама (нагомиланим) и унутрашњом римом. Не

дјелује химнички, мада је полетног стила и стиха. Заобићи ћемо прва два стиха, а потом навести пјесму:

Црна Гора дими вјековима
 сламно шљење врије барјацима
 откајава пушчаним зрнима
 косијерима по туђим костима
 Црна Гора зри у ножевима
 сјемењима у клачним врењима
 убрађена зри у кољенима
 чекињима и лелекањима
 Црна Гора збори збора сама
 пред јамама и пред црквицама
 препиру се звона годинама
 са злим небом у дивљим земљама
 давијају гласи с литицама
 с путирима и с манастирима
 с пороцима а и с пророцима
 са давнима и себи равнима
 са вуцима и са хајдуцима
 у данима с празним ваганима
 и с људима с огњем у зубима
 Црна Гора од костију плете
 укор сину славу очевима
 Грдне ли је снове распртила
 Ни заинат душу изгубила.

Како се види пјесма је направила прејек кроз црногорску националну историју. У симболици су споменути скоро сва знамења са којима је Црна Гора ратовала, морална начела која су је водила, судбина њезиних напора и њена постојаност у очувању властите душе. Пјесма је једна од једноставнијих Перовићевих пјесмотвора, погађа сржна осјећања чиме се намеће и за памћење.

И пјесма „Рт добре наде“ са мотом „лелеком га кућа сријетала“ посвећена је Црној Гори. Пјесма је сва у метафорама, које се, као ту, ријетко срастају на једном мјесту. Против Перовићеве метафоре повика је у кратици, у овој пјесми свака је функционална, добро осмислена и лирски саопштена. Од шест катрена сваки стих почиње изразом „Црна Гора“ и да је пјесма краћа радо бисмо је навели у цјелини –, овако се, ради илустрације опредјељујемо за сљедећу строфу:

Црна Горо угошћена зубљо од грома
Црна Горо укошћена коро од боја
Црна Горо упошћена зоро од дома
Црна Горо узошћена стимо од соја.

Зачудо, пјесма није провоцирала књижевну критику и једва се спомиње на трагу Перовићеве лирике. Насупрот томе, један књижевни критичар (III, 17) својски је анализирао пјесму „Ловћен“, за коју каже да је „у цјелини *лијепа*, цјелином функционална, интегрално идејно и естетски рјечита. Није то *велика* пјесма, али јесте *велики споменик* оним што пружа њен идејни интегритет и њен интегрални естетски *облик*.“ Трагове Ловћена као националног симбола налазимо и у понеким другим Перовићевим пјесмама, па у пјесми „Пангенеза“ (II, 104) он саопштава „питома ловћенска брда зову. Да им се вратим“, у пјесми „Потоња кап“ (I, 440) је дијалог – „А ко ће да ми наслика Ловћен“ – упита он. – Ни звуци, ни ријечи, ни боје – рекох ја“, а у пјесми „У чуну од несанице“ (I, 204) је строфа:

Ђед ме држи на длану као невиног голуба
пушта ме да се сабљом играм између облака
и показује ми грчем: Ловћен на зубу сна.

И први стих пјесме „Монолог за Ивана Црнојевића“ (III, 269) посвећен је Ловћену: Још не пада ноћ на снијежни Ловћен. У даљем току пјесме је евокација на Ивана, кога пјесник апострофира „Светим и распетим – домаћине скупљаше уз огњиште“. Апострофирајући историјску улогу Ивана Црнојевића, пјесник каже:

А ти Свети Бескрајни Ратниче
снујеш изнад воде и небеса
неуморни земни работниче
танке конце вежеш у конопце
Подловћенски Пуки Самотниче
за слободу вољни мучениче
крвницима најљући крвниче!

Алудирајући на издају око Ивана Црнојевића. Пјесник наглашава:

Владика ти гласно одговара:
Прокле мајка од невоље сина –
прогризе јој сису у посање!

Пјесник се није упуштао у портретирање историјскога Ивана Црнојевића, – задржао се на свом доживљају те личности из црногорске националне историје.

У разиграности пјесничке маште – пјесник се дотицао ширих мотива, при чијој обради није оставио значајнија остварења, а ми то спомињемо ради ширег увида у Перовићево пјесништво. Тако је пјесмом „Алке“ (I, 248) оживио сјећање на париске комунаре, неђе је споменуо америчкога робијаша Чесмена, а у пјесми „Препознавање времена“ (I, 81) је подсећање на Алжирку Тамилу и Ану Франк:

Видјех Тамилу Алжирку и њене пругасте ленте
од усијаног гвожђа:
баш сањала је тупо бескрајне загрљаје
сухе планине и стопе на врелом пијеску
дјецу на путу живота до извора тајне.
Чух блиједи глас: Ана Франк ми се јави
кроз дуге мртве велове кроз боју плиме чајне.

Пјесмом „Сновидбена променада“ (I, 531) прошетало се: Сахаром,
Нилом, Колумбијом, Женовом, Европом, Римом, а
Пред Ватиканом спазих стопе
Његоша и руског првоборца
Великог Петра – с два Црногорца.

У естетском погледу пјесме о којима је досад ишла ријеч на нивоу су осталих пјесникових остварења. То је лирика којом пјесник није залазио у сликање појединих битака и портретирање учесника, већ се ограничио на доживљај и лирски израз. Догађаје које пјесник ипак спомиње не слика распричано, а асоцијације су један од начина да доживљено саопшти. Доживљај Ловћена и Црне Горе је витешки и потврђује Перовићево патриотско осећање.

V

Сретен Перовић није остао глуп према *мотиву рата и револуције*, већ је и тај период наше националне историје дубоко доживио. О тој теми он није навијачки пјевао нити је звонким стихом оглашавао своју присутност у друштву пјесника о револуцији, већ је и ту остао лиричар истинског надахнућа. Друштвена стварност разноврсношћу појава наметала се сама по себи, а к томе пјесник је ратом лично био погођен, па је и то додатни мотив да се ангажује на ратној мотивици и унесе је у

своје пјесничко дјело. У пјесми „Кафа у вагон ресторану“ (I, 275) он се веома дубоко сјећа рата и распјеваним десетерцем саопштава:

Сумњив тутањ прастарих котача
вуче ме у давне разур – дане
на потоњој развалини рата
у пећине страхом просијане
поред мутне надохле Мораче
у проклете никољданске драче.
Одјекују на мртвачку звона
ријека носи главе одсјечене
кроз букове – кости уситњене
плови трупље клано од искона.

Мотив рата и смрти провлачи се кроз свих шест цјелина пјесме. Неће десетерцем, неће сломљеним десетерцем, неће слободним стихом, стављајући себе у средиште лирске вокације, пјесник се подсећа на прошло вријеме и на бreme што га носи на сопственој души. Тако је та пјесма ход кроз прошло и слика трауматизованих дана самог пјесника.

Књижевна критика у средиште Перовићева пјевања о револуцији ставља поему „Кров изнад уморног ока“ (I, 263), посвећену једноме палом борцу Четврте пролетерске бригаде. Један од критичара (II, 283) мишљења је да је пјесник у поеми хтио објединит „епски, лирски и драмски поетски израз, али без великог успеха“. Ако прихватимо одредницу да је то поема – балада по законима те пјесничке врсте се и мијешају, боље рећи смјењују епски и лирски моменти, што дјелимично и јесте заступљено у пјесми о којој је ријеч. По нашем мишљењу у основи пјесме је, ипак, лирски доживљај етапно саопштен у свих осам пјесама композиционе структуре тога поетског остварења. У првој од тих пјесама („Смјестио си своје витке године у повој дана“) је дијалог с мртвим борцем и констатација: „Увеле су у биљке снаге твоје једре / закопао си руке у мртви угао јаве“. Пјесник истиче лирски субјекат у први план понављајући: Ти спаваш грубе дане у зраку и мојој зјени – и сјећању се дајеш да смрт озелени“, односно, „ти спаваш горке дане у зраку и мојој зјени – и пратиш како се сунце у висине тјемени“, односно „ти спаваш горке дане у зраку и мојој зјени – мајци на срцу жив а прах незнаној жени“, односно „ти спаваш грубе дане у зраку и мојој зјени – и пушташ младе лишће да смрт оплемени“. У другој пјесми („Мајка ти прилази лику“) је болна судбина мајке која „покорно улази у долину бола“ и евоцира успомене на сина, који је за мајку „још дијете“, а за фиктивни

сусрет мајке и сина пјесник каже: „Види те како крећеш питомим лицем у пламен / и десница ти истиха од челика бива“. Тројство – пјесник – мајка – син је у лирском дијалогу:

Ноћ те враћа животу
ноћ док све живо сања:
мајка те хвата за руку
образу приноси дланова твојих ране
и пушта врелу сузу да ти на живот кане.
Два лика нагло извиру из својих оквира:
велика поносна мајка
из претсобља у обилно вријеме
уђе и не врати се више.

Пјесник је наставио вајање мајчина бола, који рукама хита „да кров ти направи изнад мртво уморног ока“, да отме од заборав сина и да не доспије „у коријење неког далеког жита“. Мајка размишља и о покретачким снагама које су сина повеле у рат и о ратном пустошењу:

О далеке слијепе звијезде
што свемир вас на људске жеље доспе
куд ли су уврела громадна орлишта
куд ли су орлови вихором поклани
куд ли се рана младост мога сина стани
куд ли се винуше тупо осмјеси незауздани?

Констатујући да град гори, да куће „у пепео своју сјенку прећу“, да се „враћају гвоздене птице“, а улице се ломе, мајка саопштава да је „многа мајка сину усталичила свијећу“, али каже „не повјерових да и ти сконча при дну брда, мој доме“. Мајка сећањем иде у прошлост, пјесник ју је задржао до краја у средишту лирског израза и дијалога са сином:

Да ли у спорном
да ли у истом подневном сату
док су ђаци велике снове трпали
у школске торбе
док су изнад твог родног града
стењале звучне птице у злату
да л' су те тада изненада
вјешто схрвале неравне борбе

да л' тад своју гараву косу
по крвавој трави просу?

Мајка је у средишту пјесникова доживљаја задржана и у трећој пјесми („Међучин“) у којој је контакт с писмом (мајци) што га је упутио ратни друг палог борца. Мајка

Свако слово обалом ока глади.
Није то син нити писмо од сина
није то глас што силази са крвавих висина:
живи се борац присјећа мртвог друга
а мајци се у прсима тјемени оловна туга.
Ређају се у дрхтавом гласу
пламени водоскоци
а челом прохладне крунице зноја мину:
по стоти пут то мајка
мјери вијести о сину.

Пјесник мајку палог борца држи безименом. На невеликом простору он је дао психолошки профил и учинио је симболом наше жене, посебно оне што пород губи у рату. По сугестивности којом зрачи, болу што га носи, страху који подноси – тај Перовићев лик спада међу најрепрезентативније ликове наше ратне литературе.

У четвртој пјесми („Глас преживјелог друга“) је имагинарни сусрет мајке с другом палог борца који даје информацију о томе како је његов друг погинуо. И тај опис је лирски интониран, није оптерећен појединостима сем што је фиксирано мјесто борбе: дуго је газила војска по Варди планини. И тад

су изнебуха вриснуле олујне хорде
упалила се планина – хитре провреле муње
и брзоноги туђинци на нож нас дочекали.
О да си ушла оком у те путање горде:
јуришало је с нама и окрвављено жбуње.
Из дубине лежаја тамних рањеници су звали
за сваки пањ и травку жедно смо се клали.

Од барута се препаде и птиче – саопштава мајци глас преживјелог друга и закључује: дебео дах и вруће / усмјерено тане / одвукоше ти сина у сан недосањани.

Он је чекао на бријегу поред сурваног зида
и тамним газио оком по бескрају туђих војника
он је искао много од свог уморног вида
да љута посије зрна тамо до на крај видика
да прикује за земљу сулуди брид копита
да прекоље ту таму што бријегом махнита.
Он је горио своје снаге до усијања
у том коштаном ритму грбног таласања.

Импресивна је и слика жртвовања борца – хероја за другове и рањенике.
Једна од фундаменталних одлика овога лика је: срећа другог је и моја
срећа. Перовић није прећерао кад је жртву за другог, у конкретном
случају, истакао као начело војника црногорске традиције.

И кад све се повукло с рта изненађења
и болничка колона дубоко у шуму посегла
на њега појурило је још јаче грло пламења
и туђа војска у јаки прстен га стегла.
Окренуо се и поглед зарезао у шуму:
ниједног друга не бјеше
на том беспутном друму –
сви су већ успјели да се дубље у гору склоне.
Још му у топлом уху њихове ријечи звоне:
Повлачи се! А он је врело зборао чело:
Тек кад сви рањеници
сиђу у заклон – село!

Ено, закључује информацију глас друга палог борца – на оном бријегу ђе
гороцвјет зелени – последњи његов осмијех у смрт се камени.

У петој пјесми („Други међучин“) настављена је надоградња
лика мајке палог хероја. Док посматра слику „давно угаслог сина“ њој
искрсава планина вјечног боравишта њеног сина, присећа се физичких
појединости свога сина, хтјела би да сина сретне, „ал тешки сан се нагло
у маглу испарава“. Хтјела би да сазна нове појединости о сину:

Куд ли су те твоје ојачале руке?
Реци, мајка те из потаје умољава:
Јеси ли мирно ушао у тамне славолуке?
Је ли ти меко пришла ужарена трава
да те у свијет свога безмјерја одвуче?

У шестој пјесми мртви син храбру мајку разговара. И то је дирљив извјештај палог борца о своме путу и посљедњем часу. Саопштава да су му до слуха долепшали изгужвани мајчини гласи: Сине, недограђени свој дом не угаси – сад грм слободе нагло и долине осваја. О путу ово:

Отицао сам ријеком ни сам ни једини ни први
низ омеђене урвине урастао у пламен
долазио сам полако као да се не жури.
Не стигох велику жељу – да честито зажмурим
да те угледам, мајко, уз завичајни камен
кроз мрежу опоре крви.

Син мајци саопштава какви су били тренуци борбе, саопштава да му је пред видик излазио мајчин лик, како се за тренутак срио са завичајем – „ал мрави уланчише ребрасте пропланке“. У закључку син саопштава:

О изгубљена мајко
о завичајна брда!
Ја нијесам чуо откуд долетјела је муња
глас да ми одмами, вид да ми угаси.
Трчао сам тада кроз безумна крда
неколике стопе.
И у дну гривастог жбуња
успаваше ме неки немушти таласи.

Седми дио поеме „Карма“ симболичног је карактера. И кратак је тај дио. Завршава сентенцом: „немушти се сналазе на логњу – а легенде упаљују смјели“.

Посљедња пјесма поеме („Смирени епилог“) завршног је карактера, рекао бих и мирење са судбином. Пјесник саопштава (палом борцу) „мајка ти прекрива слику и усправно одлази у тихи врт – под расцвјетало грање“. Појава пчеле, цвијета, откинутог листа, птице, сатних сказаљки и др. има симболичан смисао. Мајка умрлом сину каже: „Дуго те видим у дуги. Ти спаваш горке дане у зраку и мојој зјени – мајци на срцу жив а прах незнаној жени“.

Том поемом исцрпљен је мотив рата и револуције у Перовићеву пјесништву. Поема спада међу најуспјелије и најлирскије пјесмотворе Сретена Перовића. Обрадом тога мотива (у поеми) он је показао лиричност и при обради тако сурових тема какве су рат и револуција.

VI

Композицију наше замишљене студије о поезији Сретена Перовића не можемо завршити без назнаке још два мотива, од којих је један *породични*. Поглавље „Између тебе и мене“, збирке *Сеансе* (I, 145) отворио је изјавом „Одавно не походих хумку твоју, Оче“, а мајци се обратио на почетку збирке „Уклети храм“ (II, 25) на сљедећи начин: „У дубоку ноћ посјеђујеш ме као сјенка, прегрштима збираш сокове мојих стрепњи и у брегове носиш камен да их раздани. У мојим сновима расту зуби против свих ратова, против гашења цвијећа. Од њих крећу пурпурне цесте да дјецу лед мимоиђе.

А кад се одјутри, кад чудесно умукну врења, изнова ми прилазиш, мајко!

Теби, која се гасиш у паузи мога хода, посвећујем смисао ове приче о мраву“.

Разговору с оцем Перовић је посветио пјесме (I, 147): „Мочварно поље“, „Трпеза“, „Воденица од снова“, „Пси лају на знојење камена“. И пјесма „Ловћенске сеансе“ је мистификација мртвог оца песниковог“. У тим пјесмама је доста личног, субјективног, болног. У њима има и аутобиографског, какав је случај с пјесмом „Појава“:

Нијесам те измаглио из вида
ни када сам из туђе корпе
прижељкивао заборављени огризак хљеба.
(Не узех)
Ни док сам слагао камен по камен
у цесту
чији су први путници
биле крунице мога зноја
(Не поклекох)
Ни кад је на мене стигао ред
да наздравим за срећу оних
који је мени нијесу дали.
(Не наздравих)

Из наведеног се види да је пјесник апострофирао више моралну страну сина, а мање је портретирање оца. У пјесми „Пољуби мокри камен“ (I, 199) је пјесникова радозналост да нешто сазна о оцу:

Обратих се камену и запитих
тек онако
да ли се сјећа оца мога.
Он ми понуди тајну масне земље;
*Отишао је у поље да се окити граном
говором звијезда и мирисом дјечака.*
Не схватих
Отпловио је, рече ми плави камен
до обале освјежења
и вратиће се кад се сузе упале –
не схватих.
*Пољуби ме, рече ми модри камен
и отиди до сутона*
па чекај:
наилазе поворке неоплаканих.

Виђели смо – и мајка је у пјесниковом доживљају. Она је приказана у средишту одређених активности из којих се не може извући њен портрет. У пјесми „Ускршња мајка“ (III, 212), она „малена и погрбљена, напукле душе“ силази кућним степеништем и с ослонцем на „одомаћене муке“.

Стигла је већ до потоњег степеника
и сад улази у дворану пуну граје
с ускршњим јајима
и с уздасима.

И са таквим невољама не моли Бога, не куне крвника – „Осмијехе по бескрају стола пипа“, а све су ланци око костију њених.

Сад сједи на чело трпезе бескрајне
и свима нама додирује руке
глади нам прсте
и ријечи калемима надом
с душом у носу – не отвара тајне
а мукле се муке
у потиљку укрсте
крадом.

У пјесми „Миришем винограде“ (I, 205) каже „Доносила ми је млијeko – и намах нијемо прерасла у камен“, а потом послије одређене симболике саопштава:

О њој сада ништа не могу да кажем.
Бауљам по земљи и миришем винограде.
Обневидио помало пружам руке ријеци:
Нема! Истопила се у сузе
Каже вјетар.

У пјесми „Проклетство“ (I, 190), пјесник саопштава да је „отишао у поље да напишем пјесму“ и набраја о чему би пјевао, па у једном моменту каже:

...О мајци која је за столом преморена
сањала пуно наручје дарова
за своју блиједу дјечицу.

Пјесма „Молитва“ (I, 157) посве је лирска. „Забрављена на мјесечини – моја мајка преслишава снове“ саопштава пјесник, „а мекане сузе надопуњује – сјутрашњом бригом о ручку“. Молећи ноћ да је не ода – „она зна да јој ријечи не иду у вјетар“. У исповијести сјенци која јој лебди пред очима она каже:

Отхранила сам ти синове и удомила кћери
вријеме је да пријеђем преко потока
и до тебе досегнем.

Мајку у породичном кругу пјесник слика и у пјесми „Одлазак трећи“ (III, 174), у којој брижна мајка обавља одређене породичне послове „с иглама у души“.

Уочи злих дана и страшних умирања снијевала је она
да гори по пола дома
од људске руке ил грома

да шљеме наше беспомоћно пада, да се и зид руши –, а сада живећи на простору виноградја од чега зависи породица

У празној нашој соби расте лоза. Уз сјеверни зид.
Брдуни без листа, јер је зима.
За зид се мајка хвата, уз лозу се пење, ход јој
причвршћује. Тако до плафона, уз бијели камен, свијена
као мачка, све ситнија, све мања, све чвршће везана
за поткровље снова, све узбуђенија.

Не чује опомене, ради свој посао –
Припрема свануће:
Сад ће прољеће, нови брдуни грануће
и грожђе тешко и сочно биће.

Наслови „Потоња мајка“ (III, 216) и „На прагу вјечности“ (III, 266) представљају два наслова једне пјесме, дакле једна је варијанта друге пјесме. Обје почињу стихом „Лежи мајка на пласту од магле“ и другим – „и тоне у дубину“.

Кроз далеке трчи дане
Циједи потоње капи живота
претвара их у суве сузе
а потом у све гушћу маглу
у натруло коријење
у пепео трајања

Моја мајка зове своју мајку
а ни са те обале одзива јој нема.

Циклус пјесама под насловом „Ловћенске сеансе“ (I, 195) један критичар сматра „поетски најбољим што је Сретен Перовић написао“ (I, 337). Што се нас тиче – ми смо се определијелили за друге пјесме (тога домета). У томе циклусу су пјесме „Брат мој о капи воде“, „Пољуби модри камен“, „Уобљен тајном“, „У чуну од несанице“ и „Миришем винограде“. Ја сам неке од њих већ наводио према смјеру анализе Перовићеве поезије и овђе само напомињемо да је у њима ријеч о брату, оцу, стрицу, ђеду и мајци. О брату каже:

Загледам боље:
брат мој отишао по првој ријечи
и не схвативши сасвим: говор је немоћан.
Наслоним лице ливаде сну
и поуздано схватим:
брат мој!
и не отидем даље.
Ливаду гребем и плитку градим кућицу
колико да се одморе његове невичне ноге

Дубоко дишући благу повјеравам се вјетру:
да је њега
не би се мајка у мене клела.

Стрица дочарава у првој строфи („Уобљен тајном“):

Умотао се у шал грудоболни
и тако у забран прађедова
да у бојама лишћа пронађе
никад рођену ћецу своју.

О ђеду саопштава слједеће:

Тад ми дође у госте ђед мој отуђени
на бијелу коњу у чуну од несанице
румена ока и лака вучја хвата.
Бисаге отвара кротко:
тајанства у круг мами
и пружа ми нар дивљи и сухе домаће смокве.

Дуго ме храни на свом сигурном кољену
садећи своју браду у моју невину природу.
И пјева
а магла наводи да га сасвим чујем
о оку Марку и ножу Милошу. Квасне
граховске сабље осветом угријане
и Бусовник пресађује међу отмене вјекове
па се враћа далеко унапријед
далеко
међу неба модра од модрих брига
маслина и суше.

Пјесме о породичном кругу су праве лирске творевине. Њима пјесник није ишао у ширину, задржавао се на оном исказу који најбоље одсликава објекат пјесме и изражава пјесников субјекат.

VII

И други мотив Перовићеве лирике – *Социјални мотив и садашњост* провоцира нашу пажњу, па и о тим пјесмама треба рећи нешто. Тај мотив није широко заступљен у лирици овога пјесника, а да се најбоље прочитује у пјесмама: „Виолинист“ (I, 187), „Проклетство“ (I, 190), „Стијене“ (I, 129), „За једног изгубљеног дјечака“, „Касни сат“ (I, 253) и „Скопље“ (II, 77). У пјесми „Виолинист“ дао је магличасту слику уличног свирача, „Стијене“ су у симболици с асоцијацијом на претке, „Проклетство“ је дјелимично у социјалној звучности. У пјесми „За једног изгубљеног дјечака“ (I, 407) пјесник је загледио у „дјечака гдје трчи сможеним улицама“ с асоцијацијом на распорену Кореју и страхом да ће пасти. Пјесник је запитан: „Ко ли ће опрати крвава кољена – ко ,и излизане јодирати дланове?“ и пјесму завршио строфом:

Ако ме не знате утјешити
не отварајте уста у празно.
Јер, ено рањен сможеним цестама
последњи, мислим, дјечак трчи...
и бојим се да ће пасти.

Пјесма „Касни сат“ (I, 253) типична је пјесма социјалног мотива. У њој је слика просјака, који је „чекао људе, благосиљао, а милостињу никад не примио“. Фиксирано је и мјесто где се просјак налази:

Украј тог нагњилог стуба
годинама стајао је просјак
лијепи стари просјак као из приче.
Слијеп без глуме
и без великог узбуђења
био је тамо кад год ме нанио пут.
Није важно какве је говорио ријечи
али глас му бијаше сух као просјаку из приче.
Иза тог гласа кретао је велики мукли плач
далеко од жеље да некога троне.

Трагедија његова се увећавала што је био „једини просјак са празним очним дупљама“. Он је

Чекао
људе благосиљао
а милостињу никад не примио.

Његова судбина слична је оној чије ће невоље „народ позлатити“. Пјесма „Скопље“ (II, 77) посвећена је судбини тога града, коју је доживио у познатој катастрофи. Она је изострофична, компонована је од пет секстина с римом различитог поријекла. Пјесма је баладичног типа, споредних слика, а о самој катастрофи мало.

VIII

На поетику овога пјесника ја сам се узгред освртао и овђе хоћу да укажем на неке формалне одлике Перовићевих пјесама, сложенице у њој и сентенце. Сложенице њене нијесу вратоломне и неприродне, већ су функционалне и поетичне. Потенцирају, дакле, пјесников исказ и поетичност стиха. Тако се срећемо са „хитроморним галебима“, или са „златоруним старцем“, „гороцвијетом“, „модрооком шумом“, „чумомеломном укротивицом“ и сл. али има и стандардних сложеница типа „слабовидо око“, „плавокоса мисао“, „брзонога тамна кола“ итд. Сентенце наводим како сам их забиљежио: Мекши је камен од туге усамљеника, ни лабудови нијесу у сукобима благи, суза се тешко живота одриче, човјек човјеку дан је недосањани, обећање лудом радовање, тешко оном ко злотвора нема, цар царује народ аргатује, од невоље у злочесто поље, добри људи добру послу уче, могу људи кад их нада буди – да утрну своје плахе ћуди, памтило се не повратило се, од зла свеца и молитва зла је, за част главу а част ни за главу, злу животу смрт је васкрсење, тешко у злу добра чекајући, мудрој глави једно око доста, мудрој глави и вук јагње чува, хвали море а држи се краја, чије овце тога и планина, вазда злочин злочинца се држи, мре ко мрзи а мре и ко воли, једна брука довијека доста. Итд. Ако би неки од критичара и запазио сентеније у Перовићевим пјесмама – повезивао би Перовићеву гномичност и пословичан стил с Његошем и народном традицијом. Ми у томе видимо и Перовићеву интелектуалност и наобразбу.

Перовић је писао лирске пјесме. По суду критике и насловима писао је и поеме, баладе, елегije, пасторале, глосу, написао је пјесму „Рондо“, сонете и романсу. Ми смо нотирали седам сонета и два тзв. инверзна сонета. Сонети су лијеви, писани су са свим захтјевима које изискује та пјесничка врста, дисциплинованих захтјева и одговарајућих рима. За илустрацију наводимо један (V, 38):

Јутарња магла звона даве
изнад поворке живих сати.
У сну се тамном бол не клати
ни расту одвећ бујне траве.

Па хајде – шуми измами плода
за пород који усном моли:
у подземљу је камен голи
и неутјешна горка вода.

Отиди. Глад је на вратима
просула будне јагодњаке
те и тишина зубе има.

Снови се пласте у облаке:
Хајде сад! Мртви зној се краде
из ока – дјеца дугу граде.

Та поезија остварена је у слободном стиху, али је у њој особито видан десетерац. Један од критичара (II, 289) за ту поезију рекао је: „У њој незаслужено носе превагу песме у слободним стиховима над онима које су у везаном слогу, у којима се огледа прави Перовићев домет“. Што се нас тиче, уз оно што смо казали о пјесмама мотивски везаним за револуцију, мислимо да су најљепше Перовићеве пјесме испјеване лирским десетерцем. У тим пјесмама зрцали се магија Перовићева лирског десетерца. Тим стиховима испјеване су свих шеснаест цјелина поеме „Гласови уз огањ“ и те цјелине су лијепе. Чији неукус може порећи, на примјер, љепоту цјелине означене римским бројем V, а гласи:

Моје село од зла и невоље
Пресели се из брдâ у поље
Не знам рода од питома плода
Потопи нас вода и слобода

Стани дане да извидам ране
Ко устане тај и посустане
Ко не креће дома доћи неће
Зове море а зове прољеће

Вичем себи кроз густе таласе
Зло од шале не наврћи на се
Не задиркуј лавове и рисе
Умири се муко умири се. Итд.

К томе – „инфилтрирање“ десетерца у ткиво пјесме, по моделу:

У маглине одлутале су очи
да затраве оно што се збило.
Нема пута по сумњивој плочи
да окриле оно што је крило
што страхове у пораз преточе. (I, 442)

Или:

Нага жена хтјела је да тајну
саопшти вјетру који је пролазио
Но не бјеше знакова да вјетар
Према диму има и милости. (I, 516)

Или

Без питања
без ропца
без наде
само као у сну залуђени
као да их ујезери плима
ишчезоше у глувој топлани
уситњени и без анатема. (III, 93)

И пјесма „Лесендро“ (II, 140) испјевана је претежно десетерцем, пјесма „Гладно око“ (II, 139), такође. „Инфилтрирање“ десетерца у ткиво пјесме, како смо показали, евидентирали смо у четрдесетак Перовићевих пјесама, а тај број би се, можда, при пажљивијем ишчитавању пјесама вјероватно увећао. Према томе, не може се рећи да се Перовић одрекао десетерца и тиме раскинуо с традицијом. А наши пјесници, на примјер, Јанко Вујисић и српски пјесник из Мораче, Момир Војводић, радо посежу за десетерцем и њиме стварају лијепе пјесме. Код Перовића је, наравно не гусларски, већ лирски десетерац. Од осталих стихова срећамо: стих од три слога, а потом: *четверац*, *петерац*, *шестерац*, *седмерац*, *осмерац*, *деветерац* и *петнаестерац* („Похвална лудости“ III, 162). Пјесме те лирике су *изострофичне* („Игра сјенки“, I, 279) и *хетерострофичне* (III, 162). Има их и у „једном комаду“ (I, 268). Формално се јављају и строфе с већим бројем стихова, а срили смо и пјесму од једног стиха (II, 170), као и строфу од једног стиха (III, 218). Исто тако срили смо и стих од једне ријечи типа

Бићу бар толико мален,
и
снажан (I, 405).

У ритмичним и римованим пјесмама – пјесник је користио све врсте риме, што се очитује, посебно, и у сонетима. Ми смо нотирали и унутрашњу риму типа:

С путарима и с манастирима
с пороцима а и с пророцима
са давнима и себи равнима
са вуцима и са хајдуцима
у данима с празним вагонима
и с људима с огњем у зубима (II, 211)

Наишао сам и на једну формалну особеност, коју бих назвао играријом духа или визуелном играријом (III, 131). Супериорност духа можда је Перовић и тиме хтио да покаже. Задивљује и фигуративност поетскога израза Перовићеве лирике. Ми смо нотирали персонификацију, асиндет и полисиндет, анафору, епифору, епитет и наравно метафору, као и алитерацију и асонанцу. У критици се сретају замјерке Перовићевој метафори, посебно оној из прве фазе пјесниковог развоја. Срета се и критика синтагматских спојева у тој лирици, као и неадекватно насловљавање пјесама (III, 89, I, 476, III, 159). Срели смо и преламање десетерца. Срели смо и понављање прве и посљедње строфе у пјесми (III, 144), првих стихова и посљедње строфе (III, 425), средишњих и посљедњих стихова (I, 577), првога стиха и почетнога стиха посљедње строфе (II, 426). Ми мислимо – то је модерна поезија, поезија модерног исказа, мотивски разуђена, с дијелом пјесама за памћење. Дијелом мотивике и стиха она је на трагу црногорскога пјесништва. Својом поетичношћу и свеукупношћу та поезија је високога домета у црногорскоме пјесништву, а њезин творац пјесник лирских трептаја и широких порука.

Krsto PIŽURICA

**POEMS AGAINST OBLIVION
(Sreten Perović's poetry)**

The paper provides a complete literary critical synthesis of Sreten Perović's poetry. The author emphasizes the diversity and scope of motifs in Perović's poetic oeuvre, stressing that literature treats his poetry mostly in fragments, usually in the form of reviews of individual poetry collections. Pointing to Perović's place in contemporary Montenegrin literature and analyzing certain phases of his poetic development, the author concludes that it is a modern poetry, diverse in terms of motifs. Through its poetic quality and overall impression, Perović's work has a prominent place in the Montenegrin poetry.

Key words: *Sreten Perović, Montenegrin literature, poetry*